

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

СОПІГА МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК [63.001.5(477+(47+57))“19”]:001.89:63

**РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ
І РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ:
НАУКОВА, ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА
С. П. КУЛЖИНСЬКОГО (1880–1947 рр.)**

07.00.07 – історія науки і техніки

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Переяслав-Хмельницький – 2012

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний Університет імені Григорія Сковороди»

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
Коцур Віктор Петрович,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
Університет імені Григорія Сковороди»,
ректор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
Свистович Степан Михайлович,
Українсько-Азербайджанський інститут соціальних наук
і самоврядування імені Г. Алієва Міжрегіональної
академії управління персоналом,
професор кафедри соціології

кандидат історичних наук,
Щебетюк Наталія Борисівна,
Державна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України,
завідувач сектору наукової бібліографії і біографістики

Захист відбудеться _____ року о ___ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди» за адресою: 08401, Київська обл.,
м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» за адресою: 08401,
Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30.

Автореферат розісланий _____ р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

О. Ф. Глоба

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кожне десятиріччя, новий історичний поворот, політична чи соціальна ситуація ставлять перед дослідниками нові задачі, вирішувати які доводиться сьогодні. Виконання цих завдань відбувається в нелегкий для нашої країни період структурної перебудови економіки, впровадження ринкових відносин, в умовах, коли змінюються погляди на її історичні аспекти розвитку. Адже лише сьогодні можемо по-іншому сприйняти й оцінити здобутки відомих і навмисне «невідомих» вчених. Наука і культура кожної нації належить усьому людству. Але наш обов'язок – знати свою культуру, історію та світочів науки.

Тільки широкий суспільний інтерес до історичного минулого держави спонукає до всебічного і глибокого вивчення та аналізу наукової спадщини у різних галузях народного господарства, зокрема – у сільському господарстві. Звернення до практичних надбань вчених-аграріїв попередніх століть, критичне осмислення їх наукової спадщини дозволить об'єктивно відтворити перебіг історичних подій, розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні, по-новому оцінити досягнення сучасної науки і, можливо, використати на практиці деякий досвід минулого.

Постать професора С. П. Кулжинського (1880–1947) є унікальною для проведення дослідження його життя та творчої діяльності. Таланти організатора, вченого, педагога втілилися в одній людині, котра, на нашу думку, за не досить тривалий вік життя (67 років) змогла реалізувати їх в повній мірі не лише на теренах рідної країни, а й поза її межами, а саме у Росії та Молдові.

Ім'я С. П. Кулжинського звучало не лише серед вчених-аграріїв, але й державних діячів колишнього Радянського Союзу, навіть після смерті ученого. Так, М. С. Хрущов відзначав, що Кулжинський Сергій Пантелеймонович більше як 20 років очолював Носівську сільськогосподарську дослідну станцію, на якій у 20-х років ХХ століття проводилися сміливі досліді із заміни картоплі, як кормової культури, цукровими буряками, морквою й було одержано блискучі результати. Нині Носівська селекційно-дослідна станція Інституту сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН широко відома в нашій країні та далеко за її межами своїми піонерськими здобутками на ниві агрономії, агрохімії, ґрунтознавства, селекції та насінництва, тваринництва, а також системи організації наукового забезпечення агропромислового виробництва провідного сектору економіки країни – сільського господарства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою частиною плану науково-дослідної роботи кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Соціально-політичні процеси на Україні XVIII – ХХ ст.».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є проведення комплексного історичного дослідження діяльності професора С. П. Кулжинського,

аналіз його наукової творчості, особистого внеску в становлення й розвиток сільськогосподарської науки та дослідної справи в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачалося вирішення таких основних завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки та джерельну базу проблеми;
- на основі архівних джерел комплексно дослідити основні етапи життєвого та творчого шляху С. П. Кулжинського;
- відтворити процес становлення особистості та формування наукового світогляду ученого;
- здійснити аналіз науково-освітньої спадщини професора С. П. Кулжинського в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи в державі;
- висвітлити дійсний вклад вченого в становлення і розвиток аграрної науки.

Усі вищевказані завдання вирішувалися на основі вивчення маловідомих архівних та опублікованих джерел.

Об'єкт дослідження – розвиток сільськогосподарської науки та дослідної справи на теренах України і Радянського Союзу в першій половині ХХ століття.

Предмет дослідження – наукова, організаційна діяльність професора С. П. Кулжинського (1880–1947 рр.).

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали принципи історизму, об'єктивності та науковості, власне історичні методи: історико-порівняльний та історико-системний. У дисертації знайшли своє відображення бібліографічний та статистичний методи, а також методи персоналізації, джерелознавчого й архівознавчого аналізу. Використання різноманітних способів пошуку, аналізу та синтезу інформації дало змогу оптимально застосувати архівні джерела, опубліковані документи й наукові праці.

Хронологічні межі дослідження зумовлені особливістю вивчення персоналії й охоплюють період життя С. П. Кулжинського протягом 1880–1947 рр. Особлива увага приділена періоду з 1901 до 1947 р. (від початку формування наукового світогляду і до смерті вченого).

Територіальні межі дослідження окреслюються кордоном України, Росії та Молдови у першій половині ХХ століття.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що:

- *вперше одержано* в українській історіографії комплексне дослідження життєвої та творчої діяльності визначного вітчизняного вченого, педагога, одного з організаторів сільськогосподарської науки та освіти в Україні, доктора сільськогосподарських наук, професора С. П. Кулжинського, на основі чого підготовлено й видано біобібліографічний покажчик «Професор Кулжинський Сергій Пантелеймонович (1880–1947)»; розроблено періодизацію життя та наукової діяльності вченого; охарактеризовано період становлення та розвитку його

наукового світогляду під час навчання у Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II; висвітлено освітню діяльність професора С. П. Кулжинського; проаналізовано його особистий внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні, зокрема під час його роботи на Носівській сільськогосподарській дослідній станції; здійснено об'єктивний аналіз і показано значущість наукової спадщини вченого;

- *удосконалено* бібліографію наукових та науково-популярних праць С. П. Кулжинського; введено до наукового обігу нові невідомі документи із фондів архівних установ і бібліотек України, Росії, Молдови стосовно досліджуваної теми та представлено на розгляд наукової громадськості маловідомі опубліковані джерела;

- *дістав подальшого розвитку* напрям історико-наукових досліджень у галузі аграрної науки.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості заповнити прогалину у вивченні наукової спадщини одного з видатних агрономічних діячів та організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні – професора Кулжинського Сергія Пантелеймоновича. В подальшому здобуті результати можуть застосовуватися в навчальному процесі при освоєнні спецкурсів «Історія України», «Сільське господарство», «Історія сільськогосподарської науки». Матеріали будуть корисними при написанні галузевих підручників, навчальних посібників, довідників, словників, енциклопедій тощо.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати й висновки дослідження одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертації знайшли відображення у доповідях на таких семінарах і конференціях: Четвертій Міжнародній науковій конференції «Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки» (20–21 квітня 2011 р., м. Луганськ); IV-й Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених, присвяченій 20-річчю незалежності України, (28–29 квітня 2011 р., м. Київ); Четвертій Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Білі плями» в історії України в контексті світового розвитку» (11–12 травня 2011 р., м. Луганськ); IX-й Міжнародній молодіжній науково-практичній конференції «Історія розвитку науки, техніки та освіти» за темою «Пріоритети української науки» (17 травня 2011 р. м. Київ); Шістнадцятій Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів «Пріоритети української науки і техніки» (18 травня 2011 р., м. Київ); VI-й Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (27 травня 2011 р., м. Київ); 10-й Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (6–8 жовтня 2011 р., м. Київ).

Публікації. За матеріалами дисертаційного дослідження опубліковано 12 наукових праць, серед яких 1 біобібліографічний покажчик, 4 статті у фахових виданнях, що входять до переліку Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (ДАК МОНмолодьспорту України), 7 – у збірниках матеріалів наукових конференцій і семінарів.

Структура та обсяг дисертації відображають логіку наукового дослідження, що підпорядковані провідній ідеї, меті та завданням. Обсяг основного тексту становить 154 сторінки. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури із 145 найменувань і 16 додатків, що поділені на відповідні розділи й підрозділи. Повний обсяг дисертації складає 207 сторінок тексту, в т. ч. 16 таблиць та 1 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** відображено актуальність, зв'язок роботи з науковою тематикою; показано мету і завдання дослідження; визначено об'єкт, предмет, методи, хронологічні й територіальні межі; обґрунтовано наукову новизну та практичне значення дослідження; наведено особистий внесок автора, відомості про апробацію роботи, публікації здобувача й структуру дисертації.

У першому розділі **«Історіографія проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження»** охарактеризовано ступінь розробки наукової проблеми, стан її джерельної бази та сформульовано основні напрями дослідження.

У підрозділі *1.1. «Історіографія проблеми»* здійснено аналіз наукових праць про життя та діяльність професора С. Г. Кулжинського, що дало змогу умовно виділити три основні історіографічні періоди: 1) дорадянський (1909–1920 рр.); 2) радянський (1920–1991 рр.); 3) сучасний (1991–2012 рр.).

У дорадянський період ім'я вченого згадується в небагатьох працях: «Влияние различных количеств навоза на урожай озимой пшеницы и овса», «Выставка результатов работ Носовской опытной станции Черниговского губернского земства на ярмарке в м. Носовке» та в рецензії на його праці «О люпине», «Кукуруза в поле», «Кормовая морковь», «Клевер в толоке», «Искусственные удобрения и клевер», «Как можно повысить у нас урожай овса».¹

Радянський період є більш насиченим в плані історіографії життя та наукової діяльності професора С. П. Кулжинського. Найбільш інформаційно-повним та корисним історіографічним джерелом цього періоду є праця Є. І. Бойка «Сергій Пантелеймонович Кулжинський» 1963 року видання, у якій детально описано біографію вченого, здійснено аналіз основних його здобутків під час діяльності на

¹ Влияние различных количеств навоза на урожай озимой пшеницы и овса : (с Роменского опытного поля) // Южно-рус. с.-х. газета. – 1909. – № 38. – С. 10–11; Сухенко Т. Ф. Выставка результатов работ Носовской опытной станции Черниговского губернского земства на ярмарке в м. Носовке / Т. Ф. Сухенко // Южно-рус. с.-х. газета. – 1918. – №47. – С. 26–28; К. М. [Рецензія] // Южно-рус. с.-х. газета. – 1918. – № 19–20. – С. 13–14. – Рец. на кн. : Кулжинский С. П. О люпине. Кукуруза в поле. Кормовая морковь. Клевер в толоке. Искусственные удобрения и клевер. Как можно повысить у нас урожай овса : сост. по данным опытов станции за 1912–1917 гг. / С. П. Кулжинский ; Носовская с.-х. опыт. станция Чернигов. губ. земства. – Б.м., 1918.

Носівській сільськогосподарській дослідній станції та подано список його основних праць². Але одночасно з цим відсутній аналіз діяльності С. П. Кулжинського у Росії та Молдові. Біографія та основні здобутки вченого також подані в радянських енциклопедіях: в українській (1962 р., 1981 р.) та молдавській (1963 р.)³

Через рік після смерті вченого (1948 р.) його колеги з Росії подали біографію науковця у журналі «Советская агрономия»⁴, а через п'ять років у журналі «Русская ботаника» за невідомим авторством вийшла згадка про С. П. Кулжинського⁵. У «Календарі колгоспника» 1963 року також говориться про нього⁶.

Достатньо інформативною є стаття слухача Вечірнього університету журналістики А. Рясного «Життя віддане науці», написана до 100-річчя з дня народження С. П. Кулжинського у 1980 році, в якій автор подає основні наукові досягнення вченого та розкриває його неординарну особистість через інтерв'ю з доктором біологічних наук, професором Полтавського педагогічного інституту І. М. Голубинським⁷.

Ще при житті вченого на його статті робили посилання провідні науковці першої половини ХХ століття, зокрема О. І. Душечкін, М. А. Єгоров, С. М. Москвичов та ін.⁸

На основі листів С. П. Кулжинського під час його перебування у Чехословаччині в журналі «Сельскохозяйственное опытное дело» було подано інформацію про організацію сільськогосподарської дослідної справи за кордоном⁹.

У журналі засідань першої сесії Ради з сільськогосподарської дослідної справи України в Харкові надавалась інформація про організацію проведення досліджень культури картоплі, складена на основі доповіді С. П. Кулжинського¹⁰. Н. Костецький у своїй статті згадував про вченого як учасника Третього губернського з'їзду з дослідної справи, що проходив 22–27 січня 1922 року на базі Носівської сільськогосподарської дослідної станції¹¹.

² Бойко Є. І. Сергій Пантелеймонович Кулжинський / Євген Іванович Бойко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1963. – 40 с.

³ С. П. Кулжинський / Укр. рад. енцикл. – К., 1962. – Т. 7. – С. 472–473; Юхимчук Ф. Ф. Кулжинський Сергій Пантелеймонович / Ф. Ф. Юхимчук / Укр. сов. енцикл. – К., 1981. – Т. 5. – С. 481; С. П. Кулжинський / Енциклопедія советикэ молдовеняскэ. – Кишинэу, 1972. – Т. 3.

⁴ С. П. Кулжинський [Некролог] / [Турчанинов Л., Травин И., Щербачева В.] // Сов. агрономия. – 1948. – № 1. – С. 76–77.

⁵ Кулжинський Сергій Пантелеймонович / Рус. ботаника. – 1952. – Т. 4. – С. 597.

⁶ С. П. Кулжинський / Календар колгоспника. – К. : Держвидав. с.-г. л-ри, 1963. – С. 141.

⁷ Рясний А. Життя, віддане науці (до 100-річчя з дня народження С. П. Кулжинського) / А. Рясний // Зоря Полтавщини. – 1980. – 2 листоп. – С. 4

⁸ Душечкин А. О причинах слабого действия минеральных удобрений (по преимуществу фосфорнокислых) // А. Душечкин / С.-х. опыт. дело. – 1922. – № 1. – С. 13–30; Егоров М. А. Возможен ли прогресс опытного дела на юге России? / М. А. Егоров // С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 3. – С. 8; Москвичев С. М. К вопросу о причинах влияния бобовых на урожаи последующих растений и на использование фосфатов и согласованная программа опытов с бобовыми на опытных станциях Киевской области / С. М. Москвичев // С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 3. – С. 8.

⁹ Хроника. За границей (по письмам С. П. Кулжинского из Чехословакии) / С.-х. опыт. дело. – 1922. – № 1. – С. 94–96

¹⁰ Журнал заседаний первой сессии Совета по сельскохозяйственному опытному делу Украины в Харькове / С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 2. – С. 121–138.

¹¹ Костецкий Н. Из работ «отделов применения» сельскохозяйственных опытных учреждений («Отдел применения» Носовской опытной станции) / Н. Костецкий // С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 3. – С. 156–167.

У журналі «Сельскохозяйственное опытное дело» від імені членів Бюро секції сільськогосподарської дослідної справи Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ) була подана критика точки зору С. П. Кулжинського, висловленої ним на Нараді уповноважених осіб дослідних установ України 22–27 липня 1924 року щодо впровадження єдиної програми з рільництва для дослідних установ України. У цьому ж журналі також велася дискусія між представниками Харківської сільськогосподарської дослідної станції Б. М. Рождественським, Е. О. Заславським та С. П. Кулжинським щодо правильного закладання польових дослідів та обробки одержаних результатів у 1913–1923 роках. Це була відкрита полеміка, з якою міг ознайомитися будь-який читач журналу. Вона продовжувалась до 1926 року¹².

В «Справочном листке по сельскохозяйственным опытным учреждениям» учений згадується як директор Носівської сільськогосподарської дослідної станції¹³. У списку видань Носівської сільськогосподарської дослідної станції приводиться й опис деяких його праць¹⁴.

У 1927 році учений Д. Домрачов, аналізуючи діяльність сільськогосподарських дослідних станцій в Україні (розвиток дослідної справи, програми та результати досліджень), не обійшов своєю увагою й Носівську сільськогосподарську дослідну станцію, директором якої був Сергій Пантелеймонович¹⁵. Працівник Полтавської сільськогосподарської дослідної станції О. Туткевич у своїй статті, присвяченій 25-річчю науково-агрономічної та громадської діяльності директора цієї установи В. І. Сазанова, згадував про доповідь С. П. Кулжинського на цій врочистій події¹⁶. Вчений секретар Н. А. Петренко Науково-консультаційної Ради (НКР) Народного комісаріату земельних справ Української Соціалістичної Радянської Республіки (Наркомзем УСРР, НКЗС УСРР) в описі діяльності Ради навів інформацію про С. П. Кулжинського як члена НКР в галузі рільництва¹⁷.

Дослідник М. Фомичев подав рецензію на статтю С. П. Кулжинського «Пути к переоценке ценности данных сельскохозяйственных опытных учреждений», в якій спростував висновки С. П. Кулжинського щодо протиріччя в даних польових

¹² По поводу «особого мнения С. П. Кулжинского» / С.-х. опыт. дело. – 1925. – № 6. – С. 187–188; Рождественский Б. Н. О полемических приемах С. П. Кулжинского / Б. Н. Рождественский, Э. О. Заславский // С.-х. опыт. дело. – 1926. – № 2(8). – С. 238–241; Рождественский Б. Н. По поводу критической заметки С. П. Кулжинского / Б. Н. Рождественский, Э. О. Заславский // С.-х. опыт. дело. – 1925. – № 6. – С. 193–197.

¹³ Справочный листок по сельскохозяйственным опытным учреждениям Украины (по данным на сентябрь 1922 года) / С.-х. опыт. дело. – 1922. – № 1. – С. 106.

¹⁴ Список работ Носовской сельскохозяйственной опытной станции (отдельные издания и оттиски) / С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 2. – С. 138–140.

¹⁵ Домрачов Д. Сільськогосподарська досвідна справа на Україні, основи її будування, програма й наслідки її роботи / Д. Домрачов // Вісн. с.-г. науки. – 1927. – № 2–3. – С. 132–149.

¹⁶ Туткевич О. 25-річчя науково-агрономічної та громадської діяльності директора Полтавської с.-г. досвідної станції В. І. Сазанова / О. Туткевич // Укр. агроном. – 1927. – № 7–8. – С. 4–6.

¹⁷ Петренко Н. Науково-консультаційна рада при Колегії Народного комісаріату земельних справ УСРР / Н. Петренко // Вісн. с.-г. науки та дослід. справи. – 1928. – Т. 5. – № 2. – С. 135–137.

дослідів Сумської сільськогосподарської дослідної станції¹⁸. Дослідник С. Хоменко надав рецензію на книгу С. П. Кулжинського «Кукурудза»¹⁹. У 1925 році Є. К. Алексєєв написав відзив на дослідження С. П. Кулжинського щодо вирощування люпину на Чернігівщині²⁰.

Сучасний історіографічний період охоплює 1991–2012 роки і характеризується наявністю лише деяких праць про вченого, що, в основному, висвітлюють його біографію та діяльність на Носівській сільськогосподарській дослідній станції. У цьому періоді варто відмітити статтю сучасного дослідника історії аграрної науки, доцента Полтавської державної аграрної академії В. М. Самородова, присвячену 125-річчю від дня народження С. П. Кулжинського (2005 р.)²¹.

У книзі за авторством сина С. П. Кулжинського – С. С. Кулжинського «Краткая история и генеалогия рода Кулжинских» надається розширена біографія вченого²².

Відомий сучасний дослідник історії аграрної науки, професор, член-кореспондент НААН В. А. Вергунов у брошурі «Академік К. К. Гедройц і Україна: невідомі сторінки творчої біографії (1929–1930 рр.)» говорить про носівський період життя академіка К. К. Гедройца та його співробітництво з С. П. Кулжинським²³.

В іншому своєму фундаментальному виданні «Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні», присвяченому 125-річчю державного дослідництва в агрономії та тваринництві, професор В. А. Вергунов робить посилання на статтю С. П. Кулжинського «Об опытах с озимой рожью «Полтавской» и о методике испытания сортов озимой ржи», що вийшла у № 39 щотижневика «Хозяйство» Південноросійського товариства заохочення землеробства і сільськогосподарської промисловості у 1911 р., а також на статтю вченого «Путь к переоценке ценности данных сельскохозяйственных опытных учреждений» в № 1 журналу «Сельскохозяйственное опытное дело», 1922 р. С. П. Кулжинський згадується як один із учасників Наради уповноважених дослідних установ України, на якій вирішувалося питання про перегляд програми досліджень усіх дослідних установ України. Також подаються відомості про те, що вчений на сторінках щотижневика «Хозяйство» виступав як критик думки В. Таланова, який доводив перевагу американських сортів кукурудзи над вітчизняними. У статті «Научная деятельность К. К. Гедройца на Украине» автор

¹⁸ Степаненко Ф. Агрономічний гурток / Ф. Степаненко // Київський політехнічний і Київський сільськогосподарський інститути XXV років. 1898–1923 : ювілейн. зб. – 1923. – 280 с.

¹⁹ Хоменко С. [Рецензія] / С. Хоменко // Нова книга. – 1925. – Ч. 4–5. – С. 3. – Рец. на кн. : Кулжинський С. Кукурудза. – К. : Книгоспілка, 1925. – 24 с.

²⁰ Алексєєв Е. К. К вопросу о люпинизации на Черниговщине (по поводу статьи С. П. Кулжинского) / Е. К. Алексєєв // Вестн. сел. хоз-ва. – М. : 1925. – Ч. 5–6 (май–июнь). – С. 117–119.

²¹ Самородов В. Велика єдність праці і культури / В. Самородов // Зоря Полтавщини. – 2005. – 14 жовт. – С. 11.

²² Кулжинський С. С. Краткая история и генеалогия рода Кулжинских / С. С. Кулжинський. – Дубна, 2007. – 527 с.

²³ Вергунов В. А. Академік К. К. Гедройц і Україна: невідомі сторінки творчої біографії (1929–1930 рр.) / В. А. Вергунов, О. В. Піщенко // під заг. ред. В. А. Вергунова. – К., 2009. – 36 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 32).

приводить інформацію про початок співробітництва К. К. Гедройца та С. П. Кулжинського²⁴.

Подібний опис взаємовідносин між двома видатними вченими поданий у статті вченого-історика аграрної науки, кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника О. О. Черниш «С. П. Кулжинський та К. К. Гедройц: з історії творчих взаємин»²⁵.

Дослідниця Н. М. Єльчанинова у своїх спогадах про професора В. І. Сазанова згадує зміст доповіді професора С. П. Кулжинського на 40-річному ювілеї Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, на якому вчений відмітив, що станція не лише не втратила свого колишнього іміджу, а й своїми цікавими та оригінальними працями привабила всезагальну увагу і створила нові напрямки в сільськогосподарській дослідній справі²⁶.

Колишній директор Носівської сільськогосподарської дослідної станції М. С. Гаврилюк у виданні, присвяченому 90-річчю з дня заснування Носівської сільськогосподарської дослідної станції, згадував ім'я вченого як організатора та першого керівника станції²⁷.

Дослідниця історії аграрної науки А. С. Білоцерківська на сторінках монографії «Сільське господарство України першої чверті ХХ століття та його науково-освітнє забезпечення в контексті діяльності професора А. Г. Терниченка» говорить про С. П. Кулжинського як випускника Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II²⁸. Директор нинішньої Носівської селекційно-дослідної станції Інституту сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН М. О. Сардак у своїй статті, присвяченій 100-річному ювілею станції, згадує про вченого як організатора та першого директора цієї установи²⁹.

Як показує історіографічний аналіз, на сьогодні не захищено жодної кандидатської дисертації, присвяченої будь-якій грані життя та діяльності С. П. Кулжинського. Аналіз наукових напрямів діяльності вченого досі не здійснено.

²⁴ Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов. – К., 2009. – 220 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії»; кн. 28); Вергунов В. А. Научная деятельность К. К. Гедройца на Украине / Віктор Анатолійович Вергунов // Агрохимия. – 2010. – № 5. – С. 117–121.

²⁵ Черниш О. О. С. П. Кулжинський та К. К. Гедройц : з історії творчих взаємин / Оксана Олександрівна Черниш // Питання історії науки і техніки / голов. ред. Л. О. Гріфен. – 2010. – № 3 (15). – С. 54–61

²⁶ Ельчанинова Н. Н. Учитель на всю жизнь : воспоминания о профессоре В. И. Сазанове / Н. Н. Ельчанинова // Вісн. Полтав. держ. аграр. акад. – 2005. – № 1. – С. 183–184.

²⁷ Гаврилюк М. С. Носівська селекційна дослідна станція за 90 років / М. С. Гаврилюк // 90 років Носівській селекційно-дослідній станції : наук. зб. / Уклад. Левченко Ф. К. – Чернігів : Чернігів. ЦНТЕІ, 2001. – 178 с.

²⁸ Білоцерківська А. С. Сільське господарство України першої чверті ХХ століття та його науково-освітнє забезпечення в контексті діяльності професора А. Г. Терниченка : монографія / А. С. Білоцерківська // НААНУ, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К., 2010. – 180 с., 4 порт., фото. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 42).

²⁹ Сардак М. О. Носівська селекційно-дослідна станція. 100 років творчого шляху [Електронний ресурс] / М. О. Сардак // Історія науки і біографістика. – 2011. – №4. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2011-4/11_sardak.pdf.

Підрозділ 1.2. «Джерельна база» характеризує архівні матеріали, опубліковані документи та періодичні видання, що використовувалися в дослідженні. Відомості, що розкривають діяльність вченого на теренах України знайдено у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Державному архіві Чернігівської області та Державному архіві Харківської області. Російський період життя С. П. Кулжинського допомогли висвітлити документи з Мічурінського державного аграрного університету Міністерства сільського господарства Російської Федерації, а молдовський – Національного архіву Республіки Молдова та архіву Державного аграрного університету Міністерства сільського господарства та харчової промисловості Республіки Молдова.

Першоджерелами також слугували матеріали, знайдені у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, бібліотеки Національного університету біоресурсів і природокористування України, Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки РАСГН.

Виконання поставлених завдань у дослідженні вдалося реалізувати завдяки залученню різноманітних джерел, основними з яких стали: 1) особові документи професора С. П. Кулжинського; 2) архівні матеріали про діяльність установ, де працював учений; 3) опубліковані праці С. П. Кулжинського та 4) періодичні видання; 5) мемуари.

Стосовно першої групи джерел особливо цінними виявилися документи з архіву Державного аграрного університету Молдови Міністерства сільського господарства та харчової промисловості Республіки Молдова, що містять у собі: автобіографію, особовий листок з обліку кадрів, наукову характеристику, список наукових праць ученого, а також відомості щодо присудження йому наукового ступеня доктора сільськогосподарських наук без захисту дисертації.

У Національному архіві Республіки Молдова віднайдені матеріали щодо діяльності професора С. П. Кулжинського протягом 1944–1947 років у Молдові (ф. 2948 «Верховна Рада Молдавської РСР», ф. 1933 «Кишинівський сільськогосподарський інститут імені М. В. Фрунзе»).

У цьому ж архіві зберігаються матеріали, що відносяться до другої групи джерел і стосуються діяльності установ, де працював учений. Ці документи представляють наукову новизну даного дослідження, оскільки подібна інформація не вказувалася в жодних історіографічних джерелах.

В архіві Мічурінського державного аграрного університету Міністерства сільського господарства Російської Федерації знайдені накази, що підтверджують перебування С. П. Кулжинського на посаді завідувача кафедри рослинництва в період з 1939 до 1941 р.

Великий пласт інформації щодо діяльності С. П. Кулжинського в напрямку розвитку аграрної науки в державі зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 27 «Міністерство сільського

господарства УРСР», ф. 1055 «Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна (ВАСГНІЛ)»).

У Державному архіві Чернігівської області зберігаються документи, що стосуються діяльності вченого у Ніжинській жіночій гімназії П. Ф. Кушакевича, Ніжинському нижчому технічному училищі, Уманському середньому училищі садівництва та землеробства, на сільськогосподарських курсах (ф. 1234 «Ніжинська приватна жіноча гімназія ім. П. Ф. Кушакевича», ф. 1238 «Ніжинське середнє технічне училище ім. О. Ф. Кушакевича»).

Третю групу джерел становлять опубліковані праці С. П. Кулжинського та його колег, що знайдені у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, бібліотеки Національного університету біоресурсів і природокористування України, Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки РАСГН.

Одним із видів джерел, що відносяться до четвертої групи, є журнали та газети. Під час проведення дослідження опрацьовано понад 30 таких видань (за назвами), з яких найбільш інформативними виявилися: «Вестник сельского хозяйства», «Земельник», «Сам себе агроном», «Селянин», «Сельскохозяйственное опытное дело», «Химизация социалистического земледелия», «Хозяйство», «Хуторянин», «Южно-русская сельскохозяйственная газета» та ін.

До цієї ж групи також належать спогади сина вченого – Сергія Сергійовича Кулжинського, який розкрив історію роду потомствених дворян Кулжинських, що бере свій початок від князів Пересопницьких – нащадків Рюриків, а також надав детальну інформацію про родинні зв'язки та повсякденне життя Сергія Пантелеймоновича, про що, звичайно, не вдалося знайти в інших джерелах. У мемуарах учня академіка М. І. Вавилова В. С. Федотова говориться про відвідування восени 1938 року Носівської сільськогосподарської дослідної станції, засновником якої був С. П. Кулжинський.

Отже, матеріали джерельної бази є достатніми для здійснення історико-наукового дослідження.

Підрозділ 1.3. *«Методологічна основа та методи дослідження»* розкриває принципи та методи, що застосовувалися при написанні дисертації: принципи історизму, об'єктивності та науковості, власне історичних методів: історико-порівняльний та історико-системний. У роботі знайшли своє відображення бібліографічний та статистичний методи, а також методи персоналізації, джерелознавчого й архівознавчого аналізу.

Методологічна база визначалася специфікою об'єкта та предмета дослідження, його метою і завданнями.

У другому розділі **«Становлення особистості та формування наукових поглядів ученого»** досліджено студентські роки та перші спроби науково-організаційної діяльності С. П. Кулжинського.

У підрозділі 2.1. «Вплив навчання у Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II на науковий світогляд С. П. Кулжинського» висвітлено період навчання вченого на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II впродовж 1901–1907 років.

З метою здійснення більш глибокого історико-наукового аналізу було розроблено періодизацію життєвого та творчого шляху вченого й виділено такі основні чотири періоди: 1) становлення особистості та формування наукових поглядів ученого (1901–1911 рр.); 2) діяльність С. П. Кулжинського в організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні (1911–1930 рр.); 3) наукова робота ученого в Росії (1930–1944 рр.); 4) науково-освітня діяльність у Молдові (1944–1947 рр.).

Сергій Пантелеймонович народився 26 жовтня 1880 року в м. Полтава й був третьою дитиною у сім'ї таємного радника, голови Четвертого цивільного департаменту Харківської судової палати. У 1892 році вступив до Полтавської чоловічої гімназії, а потім разом із батьками у 1900 році переїхав до м. Харків, де через рік закінчив Харківську класичну гімназію. У 1901 році Сергій Пантелеймонович за конкурсом вступив на сільськогосподарське відділення Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II (КПІ), яке закінчив 1907 року.

У роки навчання С. П. Кулжинського (1901–1907 рр.) на сільськогосподарському відділенні працювали такі видатні особистості, як професори Д. І. Менделєєв, Ю. М. Вагнер, Є. П. Вотчал, П. Р. Сльозкін, К. Г. Шиндлер, В. Г. Бажаєв, О. І. Душечкін та ін. Першим деканом був один з корифеїв зоотехнічної науки професор М. П. Чирвінський.

На формування світогляду майбутнього аграрія, який спрямував свою творчу діяльність на дослідження агротехніки, агрохімії сільськогосподарських культур та організацію сільськогосподарської дослідної справи, величезний вплив, поряд з іншими, особливо мали видатні фахівці в цій галузі професори П. Р. Сльозкін та В. Г. Бажаєв, котрі працювали над проблемами родючості ґрунтів, систем удобрення полів, агрохімії зернових культур, сільськогосподарської економіки та статистики.

Під час навчання Сергій Пантелеймонович у 1904 році проходив практику під керівництвом відомого вітчизняного дослідника Ф. Б. Яновчика на Херсонському дослідному полі, що відіграло значну роль у виборі подальшого життєвого шляху вченого.

У підрозділі 2.2. «Початок науково-організаційної діяльності ученого на Роменському дослідному полі (1909–1910 рр.)» проаналізовано перші спроби молодого науковця в організаційній діяльності в сфері сільського господарства. Так, після закінчення навчання на сільськогосподарському відділенні КПІ С. П. Кулжинському присвоїли звання ученого-агронома, що давало йому право завідувати сільськогосподарськими станціями, заводами, фермами, займати посади на державній службі.

Спочатку молодий спеціаліст став викладати спеціальні предмети та завідував лабораторією у Ніжинському сільськогосподарському технічному училищі ім. О. Ф. Кушакевича і одночасно вів курс природничої історії в Ніжинській приватній жіночій гімназії ім. П. Ф. Кушакевича (1907–1908 рр.). Паралельно з цією діяльністю у 1908–1909 роках С. П. Кулжинський працював помічником агронома Чернігівського губернського земства, а у 1910 році його призначили повітовим агрономом Уманського повітового земства Київської губернії.

У 1909–1910 роках він став завідувачем Роменського дослідного поля у Полтавській губернії та за сумісництвом працював вченим секретарем Роменського сільськогосподарського товариства. За сприянням С. П. Кулжинського у 1910 році неподалік від м. Ромни було створено дослідно-показову пасіку. Учений переймався питанням виробництва насіння і відмічав, що в Роменському повіті існують недоліки у цій справі, особливо щодо виробництва насіння буряку. Тому Роменське сільськогосподарське товариство планувало об'єднати всі 18 насінневих господарств свого району з метою більш оптимальної організації збуту насінневого матеріалу. За ініціативою Сергія Пантелеймоновича на Роменському дослідному полі у 1910 році вперше стали застосовувати черезрядний посів проса. Такий спосіб він перейняв на Херсонському дослідному полі.

У третьому розділі **«Науково-дослідницька та освітня діяльність професора С. П. Кулжинського»** досліджено та проаналізовано основні науково-освітні досягнення вченого на теренах України та Радянського Союзу в першій половині ХХ століття.

У підрозділі 3.1. *«С. П. Кулжинський – організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні: Носівська сільськогосподарська дослідна станція (1911–1930 рр.)»* висвітлено діяльність С. П. Кулжинського як організатора та першого директора Носівської сільськогосподарської дослідної станції впродовж 1911–1930 років; проаналізовано історію створення та подальшого становлення станції, внутрішньо-організаційну структуру, персональний склад та основні напрямки діяльності її відділів; відображено особистий внесок вченого у проведенні досліджень з питань землеробства, рослинництва, кормовиробництва, меліорації та ін.

Сергій Пантелеймонович став ініціатором та організатором перших у колишньому Радянському Союзі сільськогосподарських гуртків для молоді села за прикладом аналогічних об'єднань у Сполучених Штатах Америки (1921 р.), головною метою діяльності яких було стимулювання активності молоді до самостійного практичного засвоєння сільськогосподарських знань та умінь, сприяння їх популяризації.

Розкривається внесок ученого в розвиток картоплярства в Україні на основі здобутого ним досвіду в зарубіжних країнах: Чехословаччині, Німеччині, Польщі (1922 р.); доведено, що саме С. П. Кулжинським в Україну були завезені нові сорти картоплі, що були розповсюджені й мають своє застосування і нині (сорти Парнасія

й Деодара).

Проаналізовано участь ученого у різноманітних з'їздах та нарадах, зокрема: Комісії з узгодження програм із рільництва дослідних установ України (1921 р.); Нараді з сільськогосподарської дослідної справи України (30 грудня 1922 – 3 січня 1923 рр.); Нараді уповноважених осіб дослідних установ України (22–27 липня 1924 р.); у діяльності Агрономічного гуртка при Київському політехнічному інституті, Сільськогосподарського наукового комітету України та Науково-консультаційної ради Наркомзему УСРР.

У підрозділі 3.2. *«Науково-дослідницька та педагогічна діяльність ученого в Росії та Молдові (1930–1947 рр.)»* відтворено науково-освітню діяльність С. П. Кулжинського у Росії та Молдові впродовж 1930–1947 рр., що була пов'язана, перш за все, з його працею у Всесоюзному науково-дослідному інституті добрив і агрогрунтознавства ім. К. К. Гедройца, Плодоовочевому інституті ім. І. В. Мічуріна, Кузнецькій дослідній станції, Сибірському науково-дослідному інституті зернового господарства, Кишинівському сільськогосподарському інституті ім. М. В. Фрунзе.

Учений керував науково-дослідницькою роботою із зеленим добривом у вологих субтропіках, працював над актуальними в той час питаннями: розвитком та впровадженням у сільськогосподарське виробництво агротехніки, вирощуванням зернобобових культур, боротьбою з посухою та ін.; організував у Росії видання великих колективних збірників праць «Удобрение в севообороте», «Современные вопросы сидерации», «Сорт и удобрение»), у Молдові – створення чотирьох науково-дослідних станцій при Кишинівському сільськогосподарському інституті ім. М. В. Фрунзе.

У підрозділі 3.3. *«Наукова спадщина професора С. П. Кулжинського»* проаналізовано основні праці С. П. Кулжинського, присвячені, в основному, розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні. З'ясовано, що вчений не підтримував ідею створення крайових сільськогосподарських дослідних станцій та пропагував організацію спеціалізованих науково-дослідних інститутів.

Більшість наукових та науково-популярних робіт присвячені галузі рослинництва, а саме: селекції та насінництву сільськогосподарських рослин, вирощуванню зернових (пшениці, жита, ячменю, вівсу, кукурудзи, гречки, проса, сорго та ін.), зернобобових, олійних, технічних, овочевих культур, цукрових буряків, кормових, бобових трав, картоплі, а також виноградарству, садівництву, захисту сільськогосподарських рослин, тваринництву, економіці та організації сільського господарства.

Розкрито зв'язок досліджень С. П. Кулжинського із сучасністю стосовно вивчення дії мінеральних та органічних добрив у різних сівозмінах. Проаналізовано основні результати дослідів, що проводились під керівництвом ученого на Носівській сільськогосподарській дослідній станції щодо вирішення питань інтенсивного землеробства; впливу добрив на врожай сільськогосподарських культур у сівозмінах з чистим і зайнятим парами; впровадження у виробництво

високоврожайних культур (кукурудзи, озимої пшениці, цукрових буряків, моркви, картоплі тощо); розробки досконалої агротехніки вирощування озимої пшениці та ін.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз стану наукової розробки теми дисертаційного дослідження показав, що наявні історіографічні праці лише побічно розкривають життєвий та творчий шлях вітчизняного вченого-аграрія, одного з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні, доктора сільськогосподарських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки Молдавської РСР С. П. Кулжинського (1880–1947). Джерельна база дослідження складає понад 30 архівних документів та більше, ніж 300 наукових та науково-популярних праць ученого, що містять в собі цінну інформацію щодо діяльності та особистого внеску С. П. Кулжинського в розвиток сільськогосподарської дослідної справи на теренах України та Радянського Союзу. Вихідними даними слугували, перш за все, матеріали Національного архіву Республіки Молдова, Архіву Державного аграрного університету Міністерства сільського господарства та харчової промисловості Республіки Молдова, Архіву Мічурінського державного аграрного університету Міністерства сільського господарства Російської Федерації, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Чернігівської області, Державного архіву Харківської області, Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки РАСГН, Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, бібліотеки Національного університету біоресурсів і природокористування України. У процесі підготовки дисертаційного дослідження застосовувалися принципи історизму, об'єктивності, науковості, власне історичні методи: історико-порівняльний, історико-системний, а також інші методи наукового дослідження – бібліографічний, статистичний, персоналізації, джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

2. Вперше у вітчизняній історіографії проведено комплексне дослідження життя та наукової діяльності професора С. П. Кулжинського. Здійснено поділ життєвого та творчого шляху вченого на чотири періоди: 1) становлення особистості та формування наукових поглядів ученого (1901–1911 рр.); 2) діяльність С. П. Кулжинського в організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні (1911–1930 рр.); 3) наукова діяльність ученого в Росії (1930–1944 рр.); 4) науково-освітня діяльність у Молдові (1944–1947 рр.), а також розроблено картографію життя та діяльності ученого.

3. Відображено умови становлення особистості й формування наукових поглядів ученого у період його навчання на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту імператора Олександра II (1901–1907 рр.), а також під час проходження практики на Херсонському дослідному полі (1904–1907 рр.), діяльності на Роменському дослідному полі (1909–1910 рр.). Великий вплив на формування особистості С. П. Кулжинського мали відомі вчені-

дослідники, викладачі КПІ – П. Р. Сльозкін та В. Г. Бажаєв, а також керівник практики на Херсонському дослідному полі Ф. Б. Яновчик.

4. Діяльність професора С. П. Кулжинського як одного з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні пов'язана з керівництвом ним Носівською сільськогосподарською дослідною станцією (нині Носівська селекційно-дослідна станція Інституту сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН) впродовж 1911–1930 років. Будучи ініціатором та першим директором станції, вчений очолив процес організації внутрішньої структури, забезпечення персонального складу та визначення пріоритетних напрямків дослідження, зокрема пов'язаних із землеробством, рослинництвом, кормовиробництвом та ін. Очолюючи станцію, С. П. Кулжинський багато уваги приділяв розкриттю різнобічного впливу культури бобових рослин, зокрема на родючість ґрунтів, підвищення урожайності наступних культур, збільшення ефективності дії добрив. Своїми працями він дав основу для побудови системи агротехніки та сівозмін Придніпровської низовини в Україні. У 1928 р. ним був розроблений та опублікований метод форсованого розмноження селекційних сортів картоплі вічками. За період своєї роботи на Носівській сільськогосподарській дослідній станції вчений написав понад багато наукових праць, а станція під його керівництвом змогла широко висвітлити свою науково-дослідницьку діяльність в спеціальних виданнях звітів і брошур.

5. З'ясовано, що саме Сергій Пантелеймонович Кулжинський став ініціатором та організатором перших у колишньому Радянському Союзі сільськогосподарських гуртків для молоді села за прикладом аналогічних об'єднань у США (1921 р.), головною метою діяльності яких було стимулювання активності молоді до самостійного практичного засвоєння сільськогосподарських знань, умінь та навичок, сприяння їх популяризації. Розкрито внесок ученого в розвиток картоплярства на Україні на основі здобутого досвіду під час поїздки в зарубіжні країни: Чехословаччину, Німеччину, Польщу (1922 р.). Доведено, що саме С. П. Кулжинським в Україну були завезені нові сорти картоплі, що були розповсюджені й мають своє застосування і нині (сорти Парнасія й Деодара). Проаналізовано участь ученого у різноманітних з'їздах та нарадах, зокрема: Комісія з узгодження програм із рільництва дослідних установ України (1921 р.); Нараді з сільськогосподарської дослідної справи України (30 грудня 1922 – 3 січня 1923 рр.); Нараді уповноважених осіб дослідних установ України (22–27 липня 1924 р.); у діяльності Агрономічного гуртка при Київському політехнічному інституті, Сільськогосподарського наукового комітету України та Науково-консультаційної ради Наркомзему УСРР.

6. У дисертації відтворено науково-освітню діяльність С. П. Кулжинського у Росії та Молдові впродовж 1930–1947 рр. Учений працював у Всесоюзному науково-дослідному інституті добрив і агроґрунтознавства ім. К. К. Гедройца, Плодоовочевому інституті ім. І. В. Мічуріна, Кузнецькій дослідній станції,

Сибірському науково-дослідному інституті зернового господарства, Кишинівському сільськогосподарському інституті ім. М. В. Фрунзе, займаючись питаннями розвитку та впровадження в сільськогосподарське виробництво агротехніки, вирощування зернобобових культур, боротьби з посухою та ін. Він став ініціатором заснування чотирьох науково-дослідних станцій при Кишинівському сільськогосподарському інституті ім. М. В. Фрунзе (1944–1947 рр.).

7. Наукова спадщина професора С. П. Кулжинського складає близько 100 фундаментальних та понад 200 науково-популярних статей з різноманітних напрямків у галузі сільського господарства: землеробства, рослинництва, агрономії, сільськогосподарської дослідної справи, меліорації, тваринництва, захисту сільськогосподарських рослин, економіки та організації, механізації та електрифікації сільського господарства, історії аграрної науки та сільськогосподарської дослідної справи. На основі аналізу наукової спадщини професора С. П. Кулжинського визначено періоди підйому його творчої активності (за кількістю написаних робіт), що припадають на 1908–1914 рр. та 1921–1930 рр., коли вчений після одержання вищої освіти практикувався на Херсонському дослідному полі, працював завідувачем Роменського дослідного поля та директором Носівської сільськогосподарської дослідної станції. Всебічний аналіз основних праць С. П. Кулжинського, показав, що вони присвячені, в основному, розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Проаналізовано основні результати дослідів, що проводились під керівництвом ученого на Носівській сільськогосподарській дослідній станції з вирішення завдань інтенсивного землеробства; впливу добрив на врожай сільськогосподарських культур у сівозмінах з чистим і зайнятим парами; впровадження у виробництво високоврожайних культур (кукурудзи, озимої пшениці, цукрових буряків, моркви, картоплі тощо); розробки досконалої агротехніки вирощування озимої пшениці та ін.

8. Досліджено наукову школу вченого: до його учнів відносять академіка Ф. П. Саваренського, члена-кореспондента П. О. Дмитренка, докторів сільськогосподарських наук та професорів А. П. Редькіна, Ф. П. Германова, С. І. Лебедева, І. І. Кострова і багато інших. Посилання на праці вченого можна знайти у роботах Д. М. Прянішнікова, О. Н. Соколовського, В. П. Мосолова, Є. К. Алексеєва, А. І. Душечкіна, М. А. Єгорова, С. М. Москвичова та ін. Професор С. П. Кулжинський удостоєний звання «Герой праці» (1922 р.), нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради Молдавської РСР за особливі заслуги в роботі (1945 р.), медаллю «За доблесну працю у Великій вітчизняній війні 1941–1945 рр.» (1946 р.). За видатні роботи в галузі сільського господарства вченому присуджені науковий ступінь доктора сільськогосподарських наук без захисту дисертації (1935 р.), звання Заслуженого діяча науки і техніки Молдавської РСР (1946 р.), при Носівській селекційно-дослідній станції Інституту сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН відкрито меморіальну дошку (2011 р.).

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. На основі одержаних результатів дослідження видати монографію, присвячену життю та діяльності доктора сільськогосподарських наук, заслуженого діяча науки і техніки Молдавської РСР, професора Сергія Пантелеймоновича Кулжинського (1880–1947), а також збірник наукових та науково-популярних праць ученого, що містять в собі історико-практичну цінність.

2. Ввести до навчальних програм вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації при вивченні спецкурсів «Історія науки і техніки», «Історія сільськогосподарської науки» результати дослідження щодо життя та діяльності професора С. П. Кулжинського з метою підвищення загального науково-культурного рівня студентів.

3. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці галузевих підручників, навчальних посібників, довідників, словників, енциклопедій тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях

1. Сопіга М. Заснування Носівської сільськогосподарської дослідної станції та роль у її розвитку С. П. Кулжинського (1911–1930) / Михайло Сопіга // Наукові записки з української історії : зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 26. – С. 394–398.

2. Сопіга М. Наукова спадщина професора С. П. Кулжинського (1880–1947) в галузі сільського господарства / М. Сопіга // Історичні записки : зб. наук. праць / гол. ред. В. П. Михайлюк. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – Вип. 32. – С. 176–182.

3. Сопіга М. Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР та участь у її діяльності С. П. Кулжинського / Михайло Сопіга // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 176–182.

4. Сопіга М. О. Професор С. П. Кулжинський (1880–1947) – один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні [Електронний ресурс] / Михайло Олександрович Сопіга // Історія науки і біографістика. – 2011. – Вип. 3. Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2011-3/11_sopiga.pdf.

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Сопіга М. Вивчення С. П. Кулжинським наукових досягнень Чехословаччини та Німеччини в галузі картоплярства (1922 р.) / Михайло Сопіга // Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки : пошуки, роздуми,

знахідки : матеріали IV Міжнар. наук. конф., 20–21 квіт. 2011 р., м. Луганськ. – Луганськ, 2011. – С. 155–156.

6. Сопіга М. Досвід С. П. Кулжинського у вивченні та впровадженні у виробництво високоврожайних культур на Носівській сільськогосподарській дослідній станції (1911–1930) / Михайло Сопіга // Історія розвитку науки, техніки та освіти : пріоритети української науки : зб. праць IX Міжнар. молодіж. наук.-практ. конф., 17 трав. 2011 р., м. Київ / уклад. Л. П. Пономаренко. – К., 2011. – С. 142–144.

7. Сопіга М. Науково-педагогічна діяльність С. П. Кулжинського в Росії та Молдові (1930–1947) / Михайло Сопіга // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали VI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 27 трав. 2011 р., м. Київ / НААН, ДНСГБ ; редкол. : В. А. Вергунов та ін. – К., 2011. – С. 119–121.

8. Сопіга М. Проблема засухи в Молдові та участь у її науковому вирішенні С. П. Кулжинського (1944–1947) / Михайло Сопіга // Пріоритети української науки і техніки : матеріали Шістнадцятої Всеукр. наук. конф. молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів, 18 трав., м. Київ. – К., 2011. – С. 189–191.

9. Сопіга М. С. П. Кулжинський – перший директор Носівської сільськогосподарської дослідної станції (1911–1930) / Михайло Сопіга // Часопис української історії : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, присвяч. 20-річчю незалежності України, 28–29 квіт. 2011 р., м. Київ / за ред. А. П. Коцура. – К., 2011. – Вип. 21. – С. 125–127.

10. Сопіга М. Створення в Україні у 20-х роках ХХ століття перших сільськогосподарських гуртків для молоді села та участі в їх організації С. П. Кулжинського // «Білі плями» в історії України в контексті світового розвитку : матеріали Четвертої Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Луганськ, 11–12 трав. 2011 р. –Луганськ, 2011. – С. 75–76.

11. Сопіга М. Творчий здобуток професора С. П. Кулжинського у розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні / Михайло Сопіга // Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали X Всеукр. наук. конф., 6–8 жовт. 2011 р., м. Київ / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. – К., 2011. – С. 310–312.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати

12. Професор Кулжинський Сергій Пантелеймонович (1880–1947) : біобібліогр. покажч. наук. і наук.-попул. пр. за 1906–1948 роки / НААН, Держ. наук. с.-г. б-ка, Ін-т с.-г. мікробіол. та агропромисл. вир-ва, Носів. селекц.-дослід. станція ; уклад. : В. А. Вергунов, С. С. Кулжинський, А. С. Білоцерківська, М. О. Сопіга, Н. М. Буняк, М. О. Сардак ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2011. –116 с. : портр. – (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України» / НААН, ДНСГБ ; кн. 45). *(Здобувачем здійснено пошук наукових та науково-популярних праць ученого, а також відомостей про його життя та діяльність у бібліотеках та архівах).*

АНОТАЦІЯ

Сопіга М. О. Розвиток сільськогосподарської дослідної справи на теренах України і Радянського Союзу в першій половині ХХ століття: наукова, організаційна діяльність професора С. П. Кулжинського (1880–1947 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. – Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2012.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню наукової, організаційної діяльності доктора сільськогосподарських наук, професора С. П. Кулжинського (1880–1947 рр.) – вітчизняного вченого, педагога, організатора сільськогосподарської науки та освіти. В роботі розкрито умови формування наукового світогляду та особистості вченого, а також його наукову, організаційну та освітню діяльність в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи на теренах України та Радянського Союзу в першій половині ХХ століття. Для поглиблення історико-аналітичного дослідження було здійснено періодизацію життя та творчої діяльності вченого. Розкрити наукові інтереси вченого вдалося завдяки аналізу його більш як 100 фундаментальних та понад 200 наукових і науково-популярних праць.

Ключові слова: С. П. Кулжинський, сільськогосподарська наука, сільськогосподарська освіта, сільськогосподарська дослідна справа, Носівська сільськогосподарська дослідна станція.

АННОТАЦИЯ

Сопига М. А. Развитие сельскохозяйственного опытного дела на территории Украины и Советского Союза в первой половине ХХ века: научная, организаторская деятельность профессора С. П. Кулжинского (1880–1947 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды». – Переяслав-Хмельницкий, 2012.

Диссертация посвящена комплексному исследованию научной, организаторской деятельности доктора сельскохозяйственных наук, профессора С. П. Кулжинского (1880–1947) – ученого, педагога, организатора сельскохозяйственного опытного дела на территории Украины и Советского Союза в первой половине ХХ века.

Освещены актуальность и научная новизна диссертационного исследования; показана связь работы с научной темой и практическое значение полученных результатов; обоснованы цель, задачи, объект и предмет исследования; определены

хронологические и территориальные границы, методы исследования, приведены сведения об апробации, структуре и публикациях автора диссертации.

В работе изучена степень научной разработки проблемы, определены направления, требующие изучения. Отмечено, что деятельность С. П. Кулжинского не была предметом специального изучения, выбранная научная проблема освещалась предыдущими исследователями лишь фрагментарно.

Проанализированы период становления личности и формирования научных взглядов ученого во время учебы на сельскохозяйственном отделении Киевского политехнического института Императора Александра II (1901–1907 гг.) и прохождения практики на Херсонском опытном поле (1904–1907 гг.), начальный этап организаторской работы в области сельскохозяйственного опытного дела на Роменском сельскохозяйственном опытном поле в Полтавской губернии (1910–1911 гг.).

Доказано влияние на формирование личности С. П. Кулжинского известных ученых-исследователей, преподавателей КПИ – П. Р. Слезкина и В. Г. Бажаева, а также руководителя практики на Херсонском опытном поле Ф. Б. Яновчика.

Деятельность профессора С. П. Кулжинского как одного из организаторов сельскохозяйственного опытного дела в Украине связана с Носовской сельскохозяйственной опытной станцией, директором которой он являлся в течение 1911–1930 годов. На протяжении 1911–1915 годов по совместительству работал директором сети сельскохозяйственных исследовательских учреждений Черниговского губернского земства, а также заведовал сетью Черниговских опытов, связанных с удобрениями.

В работе освещена история создания и развития Носовской сельскохозяйственной станции, показаны ее структура, персональный состав, направления исследований, место и роль в системе опытных учреждений Украины и Советского Союза в первой половине XX века, а также проведена параллель с современностью.

Отмечается, что С. П. Кулжинский стал инициатором и организатором первых в Советском Союзе сельскохозяйственных кружков для сельской молодежи по аналогии с опытом в США (1921 г.). Раскрыто вклад ученого в развитие картофелеводства в Украине на основе полученного им опыта в Чехословакии, Германии, Польше (1922 г.).

В диссертации раскрывается научно-образовательную деятельность С. П. Кулжинского в России и Молдове на протяжении 1930–1947 гг. во время его работы во Всесоюзном научно-исследовательском институте удобрений и агропочвоведения им. К. Гедройца, Плодоовощном институте им. И. В. Мичурина, Кузнецкой опытной станции, Сибирском научно-исследовательском институте зернового хозяйства, Кишиневском сельскохозяйственном институте им. М. В. Фрунзе, где ученый занимался вопросами развития и внедрения в сельскохозяйственное производство агротехники, выращивания зернобобовых культур, борьбы с засухой и др. Он стал инициатором создания четырех научно-исследовательских станций при Кишиневском сельскохозяйственном институте им. М. В. Фрунзе (1944–1947 гг.).

Научное наследие ученого составляет около 100 фундаментальных и более 200 научно-популярных статей, охватывающих различные отрасли сельского хозяйства, в частности: земледелие, агрохимии, основы сельскохозяйственной научно-исследовательской работы, растениеводство и др. Среди трудов ученого отмечены главные: «Проект программы опытного поля», «Кукуруза в поле по данным опытов за 1914, 1915, 1916 и 1917 гг.», «Кормовая морковь по данным опытов 1914, 1915, 1916 и 1917 гг.», «Клевер и искусственные удобрения по данным опытов за 1914, 1915, 1916 и 1917 гг.», «Как можно без навоза получить высокие урожаи яровых», «Некоторые отличительные черты полеводства северной окраины черноземов Черниговщины», «Люцерна на Черниговщине», «Как быстро размножить новые сорта картофеля», «Кормові рослини на Україні», «Яра вика», «Конюшина», «Бобовые культуры», «Зернобобовые культуры» и др.

За выдающиеся научные работы в области сельского хозяйства С. П. Кулжинскому были присуждены ученая степень доктора сельскохозяйственных наук без защиты диссертации (1935 г.) и звание Заслуженного деятеля науки и техники Молдавской ССР (1946 г.).

К его ученикам относят имена таких ученых, как: Ф. П. Саваренский, П. А. Дмитренко, А. П. Редькин, Ф. П. Германов, С. И. Лебедев, И. И. Костров и многие другие. Ссылки на труды ученого можно найти в работах Д. Н. Прянишникова, А. Н. Соколовского, В. П. Мосолова, Е. К. Алексева, А. И. Душечкина и др.

Ключевые слова: С. П. Кулжинский, сельскохозяйственная наука, сельскохозяйственное образование, сельскохозяйственная опытная дело, Носовская сельскохозяйственная опытная станция.

SUMMARY

Sopiha M. – Development of agricultural research affairs in the territory of Ukraine and the Soviet Union in the first half of the XXth century: the scientific, organizational activities of Professor S. P. Kulzhinskiy (1880–1947).– Manuscript.

Dissertation for the Candidate of historical science degree in specialty 07.00.07 – History of Science and Technics. – State university «Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named Gregory Scovorody».– Pereyaslav-Khmelnytsky, 2012. The dissertation is devoted to complex research of scientific and organizational activities of doctor of agricultural sciences, Professor S. P. Kulzhinskiy (1880–1947) – domestic scientist, teacher, organizer of agricultural science and education. The work reveals the conditions of the scientific outlook and personality of the scientist and its scientific, organizational and educational activities in the context of agricultural research affairs in the territory of Ukraine and the Soviet Union in the first half of the XXth century. In order to enhance the historical and analytical study was carried periods of life and creative work of the scientist. Expand research interests scientist managed by analyzing more than 100 basic and more than 200 scientific and popular works.

Key words: S. P. Kulzhinskiy, agricultural science, agricultural education, agricultural research deal, Nosivska the agricultural experimental station.

Підписано до друку _____ р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк.0,9.
Тираж 100 пр. Зам. №765 від _____ р.

Видання та друк –

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
України суб'єктів видавничої справи № _____ від _____ р.